

A DEBRECENI EGYETEM HABILITÁCIÓS FÜZETEI

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

**DEBRECENI
EGYETEM**

HABILITÁCIÓS TÉZISEK

ÍRTA:

Dr. Képes György

aki

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYOK TUDOMÁNYÁGBAN
habilitáció elnyerésére pályázik

DEBRECEN

2018

A DÁN KIRÁLYSÁG ALKOTMÁNYTÖRTÉNETE 1848-IG

Bevezetés, előfeltevések

A Dán Királyság Európa (és talán a világ) egyik legrégebbi, ma is létező monarchiája. A Kr. u. 700 körül keletkezett óangol Beowulf-ének már létező királyságként említi, amely állítás létjogosultsága vitatható ugyan – hiszen, ahogy a középkori Roskildei Krónika (*Chronicon Roskildense*) is mondja, a régi időkben *multi fuerunt reges in Dania* („sokan voltak a királyok Dániában”) –, azonban a 8. század első felében végzett jelentősebb munkálatok, így a *Kanhave* hajózási csatorma kiásása (726) vagy a híres *Danevirke* erődrendszer tölgyfapalánkjainak lerakása (737) bizonyosan magasabb fokú szervezethez igényeltek, ami egyes kutatók feltételezése szerint akár egy jelentősebb területre is kiterjedő központi hatalom fennállását is igazolhatja.

A frank krónikákból (*Annales Regni Francorum*) jól ismert Godfredről úgy tartjuk, hogy ő egyesítette először egy fő alatt a mai Dél-Svédország (Skåne és környéke) területén, a Jylland-félszigeten és a köztes szigetvilágban (Sjælland és a többi kisebb-nagyobb sziget) letelepedett dán törzseket. Az ő közvetlen utódjának, Hemmingnek a követői 811-ben (egy évvel Godfred krónikák szerinti halála után) békét kötöttek Nagy Károlyval. Ebben a szerződésben jelölték ki először Dánia kontinentális (déli) határát az Ejder folyónál, a *Danevirke* erődrendszertől délre. Ezt követően, a békekötés ellenére, a dánok elsősorban a frank (későbbi francia és német) területek, valamint Anglia ellen folytatott rablóhadjárataik kapcsán jelennek meg az európai írásos emlékekben, azonban a krónikák több térítési kísérletről is beszámolnak, azaz voltak a nyugat-európai uralkodókkal békét kereső vezérek is.

A kereszténység felvételére és megszilárdítására mégis csak a 10. század második felében került sor, amely folyamat összefügg az egységes dán állam (újra)alapításával, az egyházszerkezet kiépítésével és a megkészt, mintakövető jellegű, félperifériákra jellemző, trónviszályoktól és egyéb ellentmondásoktól terhelt államépítéssel. A dánok és a magyarok történelme már a „kalandozások” (fosztogatások, később – főként dán részről – kvázi gyarmatosítás, lásd Angliában) korában sok párhuzamot mutat, a kereszténység felvételét követően azonban az alkotmánytörténet számára is szembetűnőek lesznek a hasonlóságok.

Sverre Bagge norvég történész az alábbiakat írja minderről: „A 10. századtól kezdődően az európai állam – mint független királyok vagy fejedelmek által nagyobb területek felett gyakorolt uralom – új területeket hódított meg, különösen északi és keleti irányban. A nyugati kereszténység elsősorban a Mediterráneum, Skandinávia és Kelet-Közép-Európa térsége felé

terjeszkedett. [...] Míg a Balti-tenger délkeleti partvidéke jórészt tényleges hódítás és kolonizáció színtere volt, a régió két határvidékén önálló királyságok jöttek létre: a három skandináv királyság északon és nyugaton, valamint Lengyelország, Csehország és Magyarország keleten”.¹

Ez tehát a kezdet, és az **első előfeltevés**: hasonló körülmények között, hasonló kül- és belpolitikai viszonyrendszer eredményeképpen jön létre a keresztény királyság a három skandináv államban (Dánia, Norvégia, Svédország) és a kelet-közép-európai régióban (Csehország, Lengyelország, Magyarország). A Német-Római Császárság északi és keleti határvidéke tehát – I. (Nagy) Ottó és utódai, valamint szövetségeik, a pápák politikai törekvéseinek megfelelően – nem valamiféle támadás, bekebelezés, kolonializálás áldozata lesz (mint később – ahogy Bagge is utal rá – a balti térség), hanem szövetséges, kisebb-nagyobb mértékben a nyugati centrumtól függő monarchiák, „ütközőállamok” alapítását láthatjuk itt.

Magyar alkotmánytörténet számára a keleti határvidék új keresztény monarchiái közül értelemszerűen adja magát Szent István állama, mint összehasonlítási alap, ugyanakkor a földrajzi közelség és (különösen) a német területekre korábban igen nagy fenyegetést jelentő katonai erő miatt annak a folyamatnak, amelyben az ellenséges Magyar Nagyfejedelemségből szövetséges Magyar Királyság lesz, Északon legközelebbi párhuzamát a Kékfogú Harald és utódai által a nyugati térséghez kapcsolt Dán Királyság létrejötte jelenti.

A **második előfeltevés** megfogalmazása előtt is álljon egy idézet, mégpedig a kiváló magyar történésztől, a fiatalon elhunyt *Szűcs Jenő*től: „Az újkor egyik irányból a Nyugat második nagy expanziójával (1500–1640) köszöntött be, mely a képlethez az Atlanti-óceánon átnyúlva hozzákapcsolta Amerikát (s idővel abszorbeálta Skandináviát), másik irányban a „csonka” Kelet-Európa nagy expanziója létrehozta a „teljes” Kelet-Európát, hozzákapcsolva a képlethez a Csendes-óceánig kiterjedő Szibériát. A kettő közé szorult Közép-Kelet-Európa az újkor hajnalán defenzív döbbenettel eszmélhetett rá, hogy míg nyugat felől a történelem újra megvont egy elmosódottnak vélt határvonalat, dél felől az évezredek múltú közép-ázsiai eredetű inváziók utolsó (s legerősebb) hulláma partjait ostromolta, s maga sem tudta pontosan, hogy beletartozik-e még *Europa Occidens* kereteibe, vagy kiesett belőle”.²

¹ *Sverre Bagge*: *Cross & Scepter. The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation.* Princeton University Press, Princeton. 2014. 7. p.

² *Szűcs Jenő*: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról.* Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Bp. 1983. 14–15. pp.

A kelet-közép-európai régió, azon belül Magyarország hosszú időre kiesett ezekből a keretből, és bár jelentős lépést tett az újabb modernizációs mintakövetés felé az 1989–90. évi rendszerváltozással (amit Szűcs Jenő már nem érhetett meg), máig nem állíthatjuk, hogy az az „abszorpció”, amelyet a kiváló történész Skandinávia kapcsán említ, *Europa Occidens* és Magyarország (vagy akár az egész poszt-szovjet kelet-közép-európai régió) kapcsán mára bekövetkezett volna. Második állításunk, hogy a középkori nyugat-európai centrum északi és keleti periferiájának fejlődésvonala között a kora újkorban bekövetkezett irányváltás alapvetően társadalmi, a társadalmi viszonyokat követően pedig értelemszerűen jogi jellegű.

A dán társadalom a magyarnál sokkal fogékonyabb volt a polgári modernizációra, aminek a gyökereit elsősorban a kereskedővárosok középkori, sőt már azt megelőző jelentőségében találhatjuk meg. A középkorban és a kora újkorban pedig a Magyarországnál lényegesen kedvezőbb, a bizánci, az oszmán és a modern korban értelemszerűen a szovjet befolyási övezeten kívüli, azoktól távoli geopolitikai fekvés nyugodtabb és biztosabb hátteret biztosított, lehetővé tette a már a centrumállamokra jellemző szerves fejlődés alapfeltételeinek kialakulását.³

Mindezek után jól belátható, hogy mindazon modern jogintézmények és alapelvek, a jogegyenlőségtől a hatalommegosztásig, amelyek a magyar reformkorban, az 1848 és 1867 utáni fejlődésben, a két világháború között vagy akár a rendszerváltás idején néhány kiemelkedő politikai és jogi gondolkodó, értelmiségiként fellépő államférfi szinte társadalomjavítóknak, -tanítóknak is tekinthető munkásságának köszönhetően jelentek meg (a 19. századból említjük csak Széchenyit és Deákot) és bizonyultak meglehetősen törekenynek, a dán társadalomban a kezdetektől általános elfogadást nyertek, mára pedig már evidenciának tekinthetők.

A két előfeltevés a vizsgálandó korszak időbeli határait is kijelöli: a keresztény állam létrejöttétől az 1848-as átalakulásig érdemes elsősorban megnézni, hogyan fejlődik a dán állam (kitekintéssel a jogfejlődés bizonyos alapvető jelenségeire is). Ennek körében három történelmi kort ölel át a vizsgálódás: a középkort (a 10–11. századtól Dánia esetében 1536-ig), a kora újkori, igen sajátos dán rendi állam időszakát (1536–1660), valamint a modernizáció szempontjából is rendkívül fontos abszolutista periódust, amely Dániában zavartalanul tarthatott 1660-tól az 1848–49. évi alkotmányos átalakulásig, ugyanis a dán abszolutizmus – az észak-német, sok tekintetben elsősorban porosz hatások ellenére – alapvetően belső tényezők alakította jelenség volt, nem pedig „idegen” uralkodóház modernizációs kísérlete.

³ Magyarország vonatkozásában lásd: *Mezey Barna: Csatlakozás Európához. In: Magyar alkotmánytörténet. Szerk.: Mezey Barna. Osiris Kiadó, Bp. 2003. 41–47. pp. [különösen: 45. oldaltól]*

Első korszak: a középkori Dán Királyság

A középkori Dán Királyság – mint a bevezetőben említettük – minden tekintetben hasonló körülmények között jött létre, mint a magyar keresztény monarchia. Apa és fiú – a pogány Öreg Gorm (934–958) és kereszténységet felvevő fia, Kékfogú Harald (958–987) – nevéhez fűződött ugyanúgy, mint Magyarországon, ahol Géza nagyfejedelem szerepe legalább olyan jelentős volt, mint fiáé. Érdekeség, hogy a jyllandi Gorm is házassággal egyesítette országát: a keleti (sjællandi vagy skånei) Thyrát vette feleségül, hasonlóan a „nyugati” Géza és a „keleti” (erdélyi) Sarolt házasságához. Mindketten elkötelezettek voltak a császárral és a pápával való jó viszony mellett, ám ők maguk nem keresztelkedtek meg. 973-ban, a quedlingburgi húsvéti ünnepségen és európai „csúcstalálkozón” Géza követi már nem az időközben elhunyt Gorm, hanem Harald követeivel (*legati ducis Haroldi*) találkozhattak. (Harald 965-ben felvette a kereszténységet, is feltételezhetően az ő küldöttei már maguk is keresztények voltak.)

A skandináv történetírás izgalmas vitakérdése, hogy a kereszténység felvétele egyúttal a német hűbéri felsőbbbség elismerését is jelentette-e. A legújabb szakirodalom (*Michael H. Gelting, Sverre Bagge*) ezt meggyőzően cáfolja, és inkább arra mutat rá, hogy Harald baráti viszonyra törekedett I. Ottóval, akit példaképének tekintett (és aki fia, a későbbi Villásszakállú Sven király – a kereszttségben *Sven Otto* – keresztapja is volt). Ahogy azonban Szent István halála után Magyarországon is történt (Orseolo Péter, 1045), a trónviszályok időszakában egyes dán trónkövetelők is a német-római császárok hűbéri irtalmára próbáltak támaszkodni. Egy középkori ábrázolás alapján nem kizárt, hogy a hűbéri alávetés már Sven Estridsen (1047–1074) idején megtörtént, az pedig bizonyos, hogy 1134-ben Magnus, Niels király (1104–1134) fia hűbéresküt tett III. Lothar császárnak, amit unokaöccse, Erik Emune király (1134–1137) egy évvel később megismételt.

Az 1134–57 közötti polgárháborús időszakban még az is előfordult, hogy a német uralkodónak kellett igazságot szolgáltatnia a trónkövetelők között (a „jogvítás ügy” még III. Konrád német király idején kezdődött, majd 1152 húsvétján Merseburgban már I. Frigyes császár hozott ítéletet, a *divide et impera* jegyében persze gondosan ügyelve Dánia megosztottságának fenntartására). A polgárháborúból győztesként kikerülő, a Dán Királyságot lényegében újraalapító I. (Nagy) Valdemár (1157–1182) nem sokkal trónra lépése után szintén nyilvánította hűségét Barbarossa Frigyesnek, 1162-ben pedig személyesen is meghódolt az Itáliából visszatérő császár előtt. A királyi hatalom megszilárdulását példázza viszont, hogy fia, VI. Knud (1182–1202) képviselőében *Absalon* lundi érsek már azt közölte a császári delegációval, hogy Knud „ugyanolyan szabad ura az országának, mint a császár az övének”.

Amint árpádkori okleveleink tanúsága szerint a 11. század végéig a magyar királyok sem „Magyarország királyai”, hanem „a magyarok királyai” (*Ungrorum rex, Hungarorum rex*) voltak, és csak Kálmán idején találkozunk a *rex Hungariae* kifejezéssel, a dán uralkodók esetében sem az országterületre vonatkozó modernebb, hanem a népességre utaló hagyományos megnevezés terjedt el. Az *Annales Regni Francorum* már Sigfredet és Godfredet is *rex Danorum*nak nevezte, de ezt a megnevezést használta Villásszakállú Sven fia, Nagy Knud is. A magyar királyi titulaturával ellentétben ezt egészen a középkor végéig, a kalmari unió létrejöttéig nem váltotta fel a területiális alapú „Dánia királya” (*Daciae rex*). A 12. században a dán királyi címben is megjelent az „Isten kegyelméből” megjelölés. Magyarországhoz (Szent László) hasonlóan Dániában is először a *Divina favente clementia* kifejezés volt használatos, de ezt már I. Valdemár korában, azaz a 12. század második felében felváltotta a *Dei gratia*.

Az egyház szervezete Magyarországon sokkal gyorsabban és hatékonyabban épült ki, mint a középkori Dán Királyságban. Míg a mi esetünkben már Szent István elérte, hogy önálló magyar egyháztartomány jöhessen létre, a mintegy fél évszázaddal korábban, már 965-ben (Harald megkeresztelkedése idején) megkezdődő dániai egyházszervezés az erős német fennhatóság meglétére enged következtetni. A dániai egyházmegyei rendszere csak Sven Estridsen – egyes dán történészek szerint épp ezért: az első középkori dán uralkodó – időszakában, azaz a 11. század második felében alakult ki és állandósult, a hamburg-brémai érsekségtől pedig csak 1104-ben, a lundi (össz-skandináv) érsekség megalapításával sikerült önállósodni, nagy részben annak köszönhetően, hogy a Sven Estridsennel igen jó kapcsolatot ápoló *Hildebrand* bíboros VII. Gergely pápáként (1073–1085) érvényre juttatott, a császárságtól függetlenedő politikája egybecsengett a dán királyok Hamburg-Brémától való elszakadási törekvéseivel.

A királyi hatalom egyházi legitimációja szempontjából jelentős lépés volt Európa-szerte egyes uralkodók szentté avatása.⁴ 1086-ban, három évvel István szentté avatása után a Szent Albanus-templomban a lázadók rátörtek IV. Knud dán királyra, akit kíséretével együtt meggyilkoltak. Ezt követően Dániában ínséges idők következtek, amit a néphagyomány a királygyilkossággal hozott összefüggésbe. Knud (Sven Estridsen második fia) igen nagy jelentőséget tulajdonított az egyháznak. Jelentős földeket adományozott egyházi közösségeknek, elrendelte a tized beszédését, biztosította a bíraskodás privilégiumát. Egyházbarát politikája és vértanúságnak tekintett halála, valamint az azt követően Dániát ért „isteni büntetés” alapozta meg szentté avatását, amelyre 1101-ben került sor. Mindez jelentősen előmozdította az önálló skandináv egyháztartomány ügyét is.

⁴ A témáról bővebben lásd: *Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban.* Balassi Kiadó, Bp., 2000. [Dánia vonatkozásában: 136–137. pp.]

A királyi hatalom kiépítése a világi közigazgatásban (királyi vármegyék) is lényegesen hatékonyabban ment végbe a kereszténnyé vált Magyar Királyságban, mint a földrajzilag is szétagoltabb, tengerszorosok és csatornák által szétszabdalt, a viking korból eredő tartományi önállóság rendszerét a középkorban is megőrző Dániában. Utóbbi állam valódi egyesítésére, egyben az első dániai egyházi koronázási szertartásra (1170) csak a 12. század második felében, Nagy Valdemár uralkodása idején került sor. Kétségtelen, hogy az Árpádok időszejében Magyarországon is voltak jelentősebb trónviszályok (gondoljunk a Szent István halála utáni időkre vagy Álmos és Kálmán közismert konfliktusára), Dániát azonban 1157 előtt – mint a német hűbér kapcsán fent említettük – több évtizedes polgárháború sújtotta Sven Estridsen örökösei között. Mindeközben a magyar *ducatus* párhajánál Dániában kialakult a slesvigi hercegség (Valdemár 1131-ben meggyilkolt apja, az 1170-ben kanonizált *Knud Lavard* viselte először e címet), a trónutódlást elősegíteni hivatott *rex iunior* intézménye pedig az 1170-ben Valdemárral együtt megkoronázott fiú, Knud társuralkodói (*medkonge*) címében tükröződött vissza.

További párhuzam (és időbeli egybeesés) az első központi igazgatási szerv, a kancellária megszervezése, amely szintén Valdemár idején történt meg, a király gyermekkori barátja és későbbi bizalmas tanácsadója, Absalon (ekkor még roskildei püspök) felügyelete alatt. Ahogy III. Béla idején Magyarországon, a középkori Dániában is az egyházi feladata lett az oklevelek kiállítása és az ügyek írásos intézése. A középkori oklevelekben az első, már *cancellarius* néven is említett személy I. Valdemár kápolnaispánja, *Radulf* volt (1161), azonban Absalon unokaöccse, *Anders Sunesen* későbbi roskildei püspök volt az, aki a kancelláriát valódi hivatallá szervezte. A dán kancellária tevékenységének első, országos jelentőségű eredménye az 1231. évi *Liber Census Daniae* volt, amelyben a koronabirtokok hozamát és az egyéb királyi bevételeket vették számba.

A Valdemárok kora (az említett Nagy Valdemár és két fia, az 1182–1202 között uralkodó VI. Knud és az 1202–41-ig király II. „Győzedelmes” Valdemár) után újabb válság következett be Dániában, amely hasonló jelenségeket eredményezett, mint a 13. század első harmadának Magyarországon: a királyi hatalom korlátozását, a rendi monarchia kezdetét. II. Valdemár halála után két fia, IV. Erik (1241–1250) és Ábel (1250–1252) között alakult ki véres konfliktus (Ábel 1250-ben megölette a bátyját), majd Ábel fia, I. Kristóf (1252–1259) idején a lundi érsek (*Jakob Erlandsen*, 1254–1274) próbált nagyobb önállóságot kivívni az egyháznak, már-már önálló tartományúri hatalomra törekedve Skánében, aminek az érsek bebörtönzése, majd – feltételezhetően – a király megmérgezése lett a következménye.

Ebben az időszakban vált szokássá, hogy a király mellett „az ország legjobbjai” (*meliores regni*), azaz a tartományi előkelők és a püspökök tanácskoznak az udvarban (*hof*). Egy ilyen tanácskozáson fogalmaztak meg először olyan kondíciókat, melyek betartását elvárták a királytól. 1282. július 29-én V. Erik király (1259–1286) végül alá is írta a tizennyolc pontból álló *håndfæstninget*, a „dán Magna Cartát”,⁵ amelyben kötelezettséget vállalt a „hofnak nevezett tanácskozás” (*parlamentum quod dicitur hof*) rendszeres összehívására, továbbá a nemesi tulajdon és szabadságok, valamint a régi („valdemári”) törvények tiszteletben tartására. Szimbolikusan ezzel az eseménnyel vette kezdetét a rendi kor Dániában (hasonlóan az 1222. évi magyar Aranybullához), azonban a királyi hitlevelek kibocsátása csak a 14. századtól vált rendszeressé. (II. Kristóf 1320. évi *håndfæstningje* volt az első választási hitlevél, azaz az első olyan dokumentum, amely a trónra lépés feltételül támasztott kondíciókat tartalmazta.)

A középkori dán állam újabb virágkora nem ekkor, hanem a rendi monarchiát egy súlyos anarchikus időszak, a holsteini grófok uralma után újjáépítő IV. Valdemár (1340–1375) idején köszöntött be. Ő nem koronáztatta meg magát és *håndfæstninget* sem írt alá, azonban – miután úrrá lett a Holsteinnel szembeni adósságokon és helyreállította, sőt a közigazgatás és bírászkodás alsóbb szintjeire is kiterjesztette a központi hatalmat – 1354-ben vállalta a *Danehof* rendszeres összehívását, 1360-ban pedig (a második nemesi lázadás leverését követően) kiegyezett a világi és egyházi rendekkel. Az 1360. májusi „nagy országbéke” (*Den store landefred*) Jörg-Peter Findeisen német történész szerint „a dán rendi fejlődés mérföldköve” volt.⁶ Lényege, hogy az uralkodó a német *Landfriedenen* mintájára kiegyezett alattvalóival és megállapodtak bizonyos kölcsönös engedményekben „az ország békéje” érdekében. A király szempontjából ez önkorlátozást, a szabadságok tiszteletben tartását és a gyűlés évenkénti összehívásának kötelezettségét jelentette, a rendek (püspökök, lovagok, sőt „Dánia egész közössége”) pedig elismerték a király központi hatalmát.

Az, hogy Dánia 1397–1520 között az észak-európai régió vezető hatalma, a norvég és (megszakításokkal) svéd királyi címet is viselő dán uralkodó pedig a korabeli Európa egyik legtekintélyesebb államfője lett, jelentős részben ennek a „kiegyezésnek” köszönhető. Magát a kalmari uniót, azaz Dánia, Norvégia és Svédország perszonálunióját 1397-ben IV. Valdemár Margit nevű leánya (*Margrete Valdemarsdatter*) alkotta meg, akinek a férje VI. Haakon norvég király volt, fiatalon elhunyt fiúgyermekük, Olaf pedig előbb dán, Haakon halála után az-

⁵ Erik Kjersgaard: Denmark's Magna Carta. The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, København. 1982.

⁶ Jörg-Peter Findeisen: Dänemark. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Geschichte der Länder Skandinavien. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg. 1999. 83. p.

tán norvég király is. Bár amint a jelenleg uralkodó dán királynő, II. Margit (1972–) neve is utal rá, a dán történelemben őt tekintik I. Margitnak, ő maga valójában nem volt király(nő), a kalmari unió első közös királya nővérenek unokája (Margit örökbefogadott fia), *Pomerániai Bogiszláv* lett, aki az ősi skandináv Erik nevet vette fel (VII. Erik, 1397–1439).

A kalmari unió megalapításakor két, közjogi szempontból is igen jelentős oklevél kiállítására került sor: a koronázási oklevélre (*kroningsbrev*) és az unió kormányzásának alapelveit rögzítő unió oklevélre (*unionsbrev*, Nagy Gábor magyar történész találó fordításában: „egységlevél”).⁷ Előbbi hűen tükrözi Margit hatalomfelfogását, ugyanis a rendi korban szokatlanul erős, a polgári és katonai igazgatás irányítását egyaránt magában foglaló központi hatalmat biztosított a királynak. Az egységlevél (amelynek a koronázási oklevéllel ellentétben csak tervezeti változata maradt fenn, így nem tudhatjuk biztosan, valóban elkészült-e végleges változatban)⁸ ezzel szemben a három állam önállóságát, ezen belül pedig a három országtanács jogainak a tiszteletben tartását írta elő. *Leon Jespersen* dán történész arra mutat rá, hogy míg a *kroningsbrevben* a személyes királyi hatalom, az *unionsbrevben* a korlátozott monarchia, a „tanácsalkotmányosság” koncepciója nyilvánul meg.⁹

A kalmari unió végét, egyben – egy újabb polgárháborús korszakot követően – a kora újkori, immár protestáns Dán Királyság létrejöttét II. Keresztély (1513–1523) király – *Johannes V. Jensen* Nobel-díjas dán író által a szépirodalomban is megörökített – bukása hozta el. A sokadik svéd felkelést 1520-ban sikerült levernie, visszahelyezte méltóságába a lázadók által korábban bebörtönzött *Gustav Trolle* érseket, akinek segítségével véres bosszút állt az ellenpárt tagjain, akiket „tett szerinti eretnokség” (*notorietas facti*) miatt halálra ítélték és 1520. november 8-án kivégeztek („stockholmi vérfürdő”).¹⁰ Az erőszakos hatalom-visszavétel rövidtávú következménye egy újabb, immár sikeres svéd felkelés lett *Gustav Vasa* vezetésével, középtávú pedig a reformáció győzelme nemcsak Svédországban, hanem Dániában is.

⁷ Nagy Gábor: A középkori Svéd Királyság története. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc. 2012. 169. pp.

⁸ Nagy Gábor: A középkori Svéd Királyság i. m. 169–170. pp.

⁹ *Leon Jespersen*: The Constitutional and Administrative Situation. In: A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia. Szerk.: Leon Jespersen. Odense University Press, Odense. 2000. 31–181. 45–47. pp.

¹⁰ Az eseményekről magyar nyelven bővebben lásd: Nagy Gábor: Vikingek, Weibullok, Werbőczyk. (A stockholmi vérfürdő emlékezetéről). Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, Tom. XVI. Fasc. 2. Miskolc, 2011. 179–210. pp.

Második korszak: a reformáció és a „nemesi uralom”

1523 januárjában a jyllandi nemesség fellázadt II. Keresztély ellen, és a viborgi tartománygyűlésen (*landsting*) nagybátyját, Frigyes slesvig-holsteini herceget hívták meg a trónra, akit márciusban meg is választottak Dánia királyává (I. Frigyes, 1523–1533). II. Keresztély elmenekült, amivel a kalmari unió is véget ért, ugyanis a svéd rendek 1523 júniusában nem Frigyeset, hanem az említett Gustav Vasát választották meg királyukká (I. Gusztáv, 1523–1560). Az V. Károly császár által támogatott II. Keresztély 1531-ben megkísérelte a dán trónra való visszatérést, azonban Frigyes „tárgyalóküldöttsége” elfogta és egy Slesvighez tartozó szigetre szállította, ahol aztán közel két évtizedig raboskodott.

I. Frigyes 1533-ban meghalt, az országtanács azonban vallási okok miatt elhalasztotta az utód személyéről szóló döntést (az egységlevél rendelkezéseit a kalmari unió felbomlása után is alkalmazták, azaz változatlanul a *rigsråd* joga volt a király megválasztása). A tanács katolikus püspök tagjai ugyanis attól tartottak – mint később kiderült, nem alaptalanul –, hogy Frigyes fia, a későbbi III. Keresztély (1537–1559) svéd mintára Dániában is bevezeti a királyi reformációt, megfosztja hatalmától az egyházat, sőt annak vagyonát is elkobozza. A herceg ugyanis „szenvedélyes lutheránus” hírében állt. A királyválasztást elhalasztó döntést 1534-től polgárháború követte: Oldenburg Kristóf gróf, a királyi család egyik rokona Lübeck segítségével megkísérelte helyreállítani a Sønderborg várában raboskodó II. Keresztély uralmát, ami az országtanács egyházi tagjainak sem lett volna ellenére (hiszen, unokatestvérével ellentétben, II. Keresztély egyértelműen katolikuspárti volt).

A később „A gróf háborújának” (*Grevens fejde*) nevezett polgárháborúból azonban – svéd és porosz, azaz protestáns támogatással – a világi főnemesi párt jelöltje, III. Keresztély került ki győztesen, aki 1536-ban gyökeres változtatásokat léptetett életbe a dán politikai és alkotmányos rendszerben. A dán történetírás innentől számítja az újkor kezdetét. A dániai újkor – ahogy az várható volt – a katolikus egyház megsemmisülését (evangélikus királyi egyházzal, azaz államegyházzal való felváltását), Norvégia önállóságának felszámolását és egy teljesen új, a király és az országtanács együttműködésén alapuló erős központi kormányzatot jelentő államrendszer (az 1660-ig tartó *adelsvelde*, azaz „nemesi uralom”) létrejöttét hozta el.

III. Keresztély 1536 augusztusában elrendelte mind a hét dániai püspök letartóztatását, a tanács világi tagjait pedig tanácskozársra (nemesi gyűlésre, *herredagra*) hívta, ahol tudtukra adta: az egyháziakat száműzte a kormányzathoz, a világi tanácsuraknak pedig kivétel nélkül lutheránus hitre kell térniük, ellenkező esetben a püspökökkel együtt börtönzi be őket. Együttal közölte, hogy október végére – nyilvánvalóan svéd mintára – teljes országgyűlést (*rigsdag*)

hív össze Koppenhágába, újabb *herredag* helyett. Ez az általános rendi gyűlés hagyta jóvá III. Keresztély hitlevelét, valamint az új egyházpolitika alapelveit rögzítő 1536. október 30-ai *recess*.

Az új alkotmányos berendezkedés lényegét az 1536. évi *håndfestning* (azaz a királyi hitlevél) határozta meg. Ebben három fontos ponton is megerősítették a királyi hatalmat: egyrészt – az 1533 utánihoz hasonló állapot veszélyével járó *interregnum*okat elkerülendő – elfogadtatták a tanácsurakkal a *vivente rege* királyválasztást (a tanács a mindössze két éves Frigyes koronaherceget meg is választotta a király utódjává); másrészt megszüntették a *rigsråd* királyi várak felett 1483 óta élvezett rendelkezési jogát; harmadrészt a hitlevél végéről törölték (azaz, a korábbiaktól eltérően, nem illesztették hozzá) az ellenállási záradékot. Emellett ugyanakkor megerősítették az országtanács (*rigsråd*) együttdöntési jogköreit. A *recess* pedig két lényegi ponton hozott változást: a katolikus egyházat megfosztotta jogaitól (a katolikus püspököket kizárta a tanácsból és az 1527. évi svéd minta szerint elrendelte az egyházi birtokok államosítását), egyúttal bevezette a reformációt.

Az 1536 utáni dán központosított rendi állam sajátos modelljét legjobban a *dyarchia* („kettős uralom”) szó írja le, amelyet *Knud Fabricius* dán történész használt először, 1920-ban megjelent *Kongeloven* című monográfiájában.¹¹ Ennek az a kompromisszum az alapja, amely a *rigsråd* megmaradt (világi) tagjai és III. Keresztély között létrejött, és amely egy olyan központosított monarchiát jelent, ahol az alapvető döntéseket az uralkodó a tanácsal együtt hozza meg. A király és az országtanács e közös uralmát testesíti meg „Dánia koronája” (*Danmarks krone*), amely a korábbiakhoz képest új, arisztokratikus felfogása a főhatalomnak. Szemben tehát a magyar Szent Korona-tannal vagy az angol rendi monarchia arra sok tekintetben emlékeztető szuverenitás-konceptiójával (*King in Parliament*), a dán rendi államban a *King in Council* felfogása vált uralkodóvá.¹²

Amint arra Leon Jespersen rámutat, az 1536. évi alkotmányos változások fő célja a király és a tanács szoros együttműködésén alapuló „állandó rezsim” megalkotása volt.¹³ Ez a cél megvalósult: 1536 után egy békés és harmonikus időszak köszöntött be Dánia történetében,

¹¹ *Knud Fabricius*: *Kongeloven: dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling. En historisk Undersøgelse. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København. 1971. [1. kiadás: 1920.] 77. p.*

¹² *Jens Chr. V. Johansen*: *Absolutism and the 'Rule of Law' in Denmark, 1660–c. 1750. The Journal of Legal History 27. (2006: 2. sz.) 153–173. 157. p.*

¹³ *Leon Jespersen*: *The Constitutional and Administrative Situation. In: A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia. Szerk.: Leon Jespersen. Odense University Press, Odense. 2000. 31–181. 47. és 180. pp.*

amely kisebb megszakításokkal egészen 1625-ig tartott. IV. Keresztély (1588–1648) uralkodásának második felében már erőteljesen látszott a harmónia megbomlása. Egyrészt a király egyértelművé tette, hogy kész a tanács jóváhagyása nélkül is részt venni az európai háborús színtereken (1625-ben a *rigsråd* felhatalmazása nélkül, mint Holstein hercege, azaz német fejedelem lépett be a császárelenes háborúba, így a harmincéves háború e szakaszát nem is helyes „dán szakasznak” hívni),¹⁴ másrészt protestáns oldalon olyan presztízsharcba keveredett Svédországgal, amelyből az adott viszonyok között (ekkor a Svéd Királyság rendelkezett Európa legkorszerűbb, legütőképesebb hadseregével) képtelenség volt győztesen kikertülni.

A dán-svéd háborúk (még IV. Keresztély életében az 1643–45. évi „Torstensson-háború”, majd az 1657–58. és 1658–60. évi *Karl Gustav-krigene*, azaz „Károly Gusztáv-háborúk”) katasztrofális eredménnyel jártak Dániára nézve, ami előbb a királyi hatalom meggyengülését (1648), majd – ellenhatásként – a tanácsarisztokrácia megsemmisülését, a nemesi uralom korszakának végét (1660) eredményezte. Az 1645. évi brömsebrói béke értelmében Dániának át kellett adnia Svédországnak a norvégiai nidarosi (trondheimi) püspökséghez tartozó Jæmtland és Herjedalen tartományokat, valamint két keleti-tengeri szigetet, Gotlandot és Øselt. Emellett az Øresundon áthaladó svéd hajókat (függetlenül attól, hogy azok milyen árut szállítanak) mentesítenie kellett a Sund-vám megfizetése alól, és kötelezettségei biztosítékaként harminc évre zálogba kellett adnia Svédországnak Hallandot is (amivel Dánia elvesztette a tengerszoros feletti kizárólagos ellenőrzést).

A békekötésnek az lett az átmeneti eredménye, hogy IV. Keresztély halála után a tanács javára bomlott meg az 1536-ban létrejött hatalmi egyensúly. 1648-ban a *rigsråd* azzal a feltétellel fogadta el az elhunyt uralkodó kisebbik fia, Frigyes herceg trónutódlását (az idősebb fiú korábban elhunyt, Frigyes pedig a tanács szerencséjére az idő rövidsége miatt nem tudták még apja életében megkoronáztatni), hogy ő egy minden korábbinál megszorítóbb *håndfæstninget* ír alá. E hitlevélben a nemesek valamennyi privilégiumának, így külön nevesítve: az adómentesség és az állami hivatalok kizárólagos betöltése jogának megerősítésére kellett eskü alatt kötelezettséget vállalnia, sőt még azt is megtiltották neki, hogy a tanács beleegyezése nélkül elhagyja az ország területét.

Az ellenhatás az 1657–58. és 1658–60. évi dán-svéd háborúk eredményeképpen következett be. Az 1658 márciusában III. Frigyes (1648–1670) által aláírt roskildei „pánikbékében” Dániának át kellett adnia Svédországnak Trøndelag és Båhuslen norvég tartományokat, Bornholm szigetét, valamint az Øresundtól keletre eső mindhárom dán tartományt: Hallandot, Blekingét és Skånét, azaz az ősi kelet-dániai szállásterületeket (*Klavs Randsborg*

¹⁴ Paul D. Lockhart: Denmark, 1513–1660. The Rise and Decline of a Renaissance Monarchy. Oxford University Press, New York. 2007. 166. p.

régész szerint „a dán nép bölcsőjét”).¹⁵ Dánia ezzel területének és lakosságának egyharmadát veszítette el. Trøndelag (Trondheim) elvesztésével Norvégia délebbi és északabbi országrésze között nem maradt szárazföldi összeköttetés, amivel a dán koronához tartozó északi ország fizikai értelemben két részre szakadt. Båhuslen és a kelet-dániai tartományok Svédországnak történt átengedésével pedig az évszázadokon keresztül a dán kincstár fő bevételi forrásának számító, emellett haditengerészeti szempontból is stratégiai jelentőségű Øresund teljes egészében nemzetközi vízi úttá vált: egyetlen olyan szakasza sem maradt, melynek mindkét partja dán fennhatóság alatt állt volna.

Mivel a dán arisztokratáknak igen jelentős földbirtokaik voltak a keleti tartományokban, érdekük úgy kívánta, hogy kiegyezzenek az új svéd hatalommal, olyannyira, hogy néhány prominensük, köztük *Corfitz Ulfeldt*, IV. Keresztély egyik veje már 1658-ban svéd oldalon vett részt a béketárgyalásokon. 1660-ban azonban III. Frigyesnek – a koppenhágai polgárság és persze *Michiel de Ruyter* holland admirális hadihajói segítségével – sikerült megvédenie Koppenhágát, és a nemzetközi hatalmak (Anglia, Franciaország, Hollandia) szavatolták Dánia szuverenitását. A koppenhágai béke nagyrészt a *status quo ante bellumot*, azaz a roskildei békét követő, Dániára nézve igen sérelmes állapotot állította helyre, az adott körülmények között a Dán(–Norvég) Királyság fennmaradása ezzel együtt is óriási eredmény volt. A király visszanyerte népszerűségét, a lakosság (különösen Sjælland, azon belül a főváros polgársága) pedig az áruló nemesek ellen fordult.

Harmadik korszak: az „egyeduralom” kora

Jean Bodin egyik követője, a német születésű orvos és filozófus, *Henning Arnisaeus* – IV. Keresztély udvari orvosa – 1610-ben Három könyv a felségjogról (*De jure majestatis libri tres*) címmel foglalta össze nézeteit a királyi hatalomról. Művében az uralkodói jogok két fő csoportját határozta meg. Az elsőt „nagy felségjogoknak” nevezte, melyek lényege, hogy a király csak személyesen gyakorolhatja őket, azaz nem átruházhatóak. Ide tartozik a törvényhozás, a hadüzenet és békekötés, valamint a tisztségviselők kinevezésének joga. A „kis felségjogok” tényleges gyakorlásának jogával egyéb, alsóbb szintű hatalmi szervek is felruházhatóak. Ezek közé tartozik Arnisaeus szerint a pénzverés és adóztatás joga, valamint az egyház-kormányzati jog. Könyve megírásakor talán még maga a szerző sem gondolta, hogy amit elméletben leírt, az fél évszázaddal később nemhogy az alkotmányos gyakorlat részévé válik, hanem írott (alap)törvénybe is belefoglalják.

¹⁵ *Klavs Randsborg*: Roman Reflections. Iron Age to Viking Age in Northern Europe. Bloomsbury, London, 2015. 148. p.

Az 1660. májusi koppenhágai béke merőben új hatalmi helyzetet eredményezett Dániában. III. Frigyes annak okán, hogy a svédekkel vívott háborúk kiürítették a kincstárat és az ország eladósodott, ahelyett, hogy az országtanáchoz fordult volna (ahogy az adóügyekben szokás volt), általános rendi gyűlést hívott össze 1660 szeptemberére, taktikus módon épp Koppenhágába. A diéta tárgyköréül rendkívüli adó, mégpedig bizonyos fogyasztási cikkekre kivetendő közteher (kvázi luxusadó) bevezetését jelölte meg. A gyűlést megelőzően személyes bizalmasát, *Eggerich Johan Lubbes* német tábornokot kérte meg, hogy seregével álljon készenlétben arra az esetre, „ha meg kell védeni a fővárost”.

A tanácskozást *Joachim Gersdorff* főudvarmester nyitotta meg, kijelentve, hogy a háborús vereséget a tábornokok közötti összhang hiánya és „a nemesek vonakodása” idézte elő, az ország megvédelmezése kizárólag „a bátor királynak és Koppenhága vitéz polgárainak” köszönhető. Az események felgyorsultak: az adófizető rendek (egyház és polgárság) képviselői bejelentették, hogy készek hozzájárulni egy olyan fogyasztási adó bevezetéséhez, amelyet társadalmi hovatartozástól függetlenül mindenkinek fizetnie kell, az adott termék megvásárlása után. Miután a nemesek tiltakozásukat jelentették be az adómentesség ősi privilégiumának sérelme miatt, a másik két rend tagjai felajánlották a saját privilégiumaikról való lemondást, azzal a feltétellel, hogy a nemesség is így cselekedjen.

III. Frigyes 1660. október 11-ére virradó éjjel a hadsereg harcászati helyezésével és a város kapuinak lezárásával nyomatékosította, hogy kész kikényszeríteni az általános adó bevezetését. Ezt követően a rendek kölcsönösen lemondtak előjogaikról, ennek körében a nemesek hozzájárultak nemcsak az általános, mindenkit terhelő fogyasztási adó bevezetéséhez, hanem a trónöröklés jogának kimondásához is, azaz egyszerre mondtak le az adómentesség és a királyválasztás privilégiumáról. Két nappal később a három rend képviselői ünnepélyes menetben vonultak a királyi palota elé, ahol felajánlották az uralkodónak az örökös királyság jogát, amire *Kristoffer Gabel* királyi titkár tett javaslatot. A *rigsråd* feloldozta a királyt az 1648. évi hitlevélben vállalt kötelezettségei alól, így III. Frigyes többé nem volt kötve a rendi (arisztokratikus) alkotmányhoz.

Bár e gyors döntések meghozatalát nyilvánvalóan elősegítette a hadsereg jelenléte, Sashalmi Endre arra mutat rá, hogy az átalakulás alapvetően „társadalmi konszenzussal valóult meg, nem pedig egy olyan puccs révén, amely pusztán az erő monopóliumán alapult a király részéről a társadalmi akarat ellenében”.¹⁶ III. Frigyes még 1660 októberében bizottságot állított fel, amelynek az volt a feladata, hogy kidolgozza az 1648. évi hitlevél helyébe lépő „új alkotmányt”. Hamarosan meg is született az új erőviszonyokat rögzítő, „Az abszolút és örök-

¹⁶ Sashalmi Endre: Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben, 1300–1800. Kronosz Kiadó, Bp. 2015. 256. p.

letes kormányzatról szóló törvény” (*Enevoldsarvereeringsakten*) című jogszabály, amelyet nem országgyűlésen, hanem egy igen sajátos eljárásrend szerint fogadtak el: a király a törvény szövegét körbeküldte a rendek képviselőinek, akik („183 nemes, 987 egyházi személy és 381 polgár”)¹⁷ azt 1661 januárjában – jelentős politikai nyomás alatt – aláírták.

A törvény mindenekelőtt kimondta, hogy „a kormányzatot úgy béke, mint háborús időkben egyetlen főhatalom irányítsa”, továbbá hogy a monarcha a felségjogok teljességével (korabeli írásmóddal: „*alle jura Majestatis, absolut Regiering och alle Regalia*”) rendelkezik és maga jogosult hatásköreit megállapítani (azaz lényegében kimondta, hogy Dánia kormányformája abszolút monarchia). Megszüntette a különbségtételt nemes és nem nemes között az adóztatásban, a földtulajdonszerzésben és a hivatalviselésben, megnyitotta a polgárság számára az utat a magas állami hivatalok betöltése és a nemesi címek megszerzése előtt. A rendek a törvény aláírásával lemondtak az ellenállás jogáról és tudomásul vették, hogy a törvény visszavonhatatlan.

A megváltozott hatalmi viszonyok végleges rendezésére, az egyeduralom (*enevalde*) államfői jogköreinek pontos meghatározására, valamint a trónöröklés és a gyámkormányzás részletes szabályozására a III. Frigyes által 1665. november 14-én aláírt, *Lex Regia Perpetua* (örökös királyi törvény, *Kongelov*) címet viselő újabb dokumentumban került sor, amelynek végleges változatát egy művelt és világlátott polgárfiú, a királyi könyvtár volt vezetője, az uralkodó személyi titkára, *Peder Schumacher* írta. A *Kongelovot* – az abszolút és örökletes kormányzatról szóló 1661. januári törvényből fakadó felhatalmazásra tekintettel – a rendek részéről már senkinek nem küldték meg aláírásra, csak az uralkodó látta azt el kézjegyével.

Az 1665. évi törvény megerősítette, hogy Dánia abszolút és örökletes monarchia. Kimondta, hogy az uralkodó „mind emberi törvény felett áll, és sem vallási, sem világi ügyekben nem ismer el maga felett semmilyen más főhatalmat és bírát, csak Istent magát”. A király sem szóban, sem írásban nem volt alávethető semmilyen eskünek vagy bármilyen kötelezettségnek (amilyenek korábban a *håndfæstningek*, azaz a királyi hitlevelek voltak), és minden ilyen tartalmú okmány semmisnek volt tekintendő. A törvény az abszolút királyi hatalom általános megfogalmazása mellett az uralkodó egyes kifejezett hatásköreit is felsorolta, amihez – amint arra *Ditlev Tamm* dán jogtörténész professzor is rámutat – Henning Arnisæus *De jure majestatis*a szolgáltatta a mintát.¹⁸

¹⁷ Sashalmi Endre: Az emberi testtől i. m. 203. p.

¹⁸ Ditlev Tamm: The History of Danish Law. Selected Articles and Bibliography. DJØF Publishing, København. 2011. 16. p.

A *Kongelov* a következő uralkodó, V. Keresztély (1670–1699) trónra lépéséig államiatok maradt. Végleges szövegét III. Frigyesen kívül csupán ketten ismerték: a szerző, Peder Schumacher, valamint Kristoffer Gabel, a király másik közeli bizalmasa. 1670-ben olvasták fel először szűk körben, az újonnan létrehozott titkos tanács (*gehejmekonseil*) előtt. Egy példányát a koronaékszerekkel együtt őrizték, V. Keresztély 1671. június 7-ei koronázási szertartása alkalmával pedig az oltáron helyezték el. Az új király által 1683-ban kiadott, „Dán Törvénynek” (*Danske Lov*) nevezett kódex bevezető részében kivonatosságra hozták, teljes szövege azonban csak több mint négy évtizeddel kiadását követően, 1709-ben vált ismertté.

A törvény legnagyobb érdekessége (ami egyben különleges forrásértékét is jelenti nemcsak a dán, hanem az egyetemes alkotmánytörténetben), hogy lényegében a dán abszolút monarchia chartális alkotmányának tekinthető. Bár az az – alkotmánytörténeti irodalomban több helyen is előforduló – állítás, mely szerint ez lenne az egyetlen ilyen alapokmány, nem helytálló (*Jens Christian V. Johansen* helyesen állapítja meg, hogy még csak nem is az első, hiszen a csehországi *Verneuerte Landesordnung* 1627-ben kelt,¹⁹ sőt Dániában is a korábban említett 1661. januári törvényt követte és egészítette ki), államelméleti megalapozottságában és kidolgozottságában a *Kongelov* mégis egyedülálló. Jelentősége kapcsán kiemelendő továbbá, hogy közel kétszáz esztendeig: az 1849. júniusi alkotmányig, sőt a trónöröklési szabályokat tekintve az 1853. júliusi trónöröklési törvényig hatályban maradt.

Az alaptörvényi szintű szabályozás mellett már 1660-ban megkezdődött a központi közigazgatás teljes újjászervezése, a korábbi norvégiai kormányzó, az ekkor már főkincstárnoki funkciót betöltő *Hannibal Sehested* (egyébként szintén IV. Keresztély veje, azaz III. Frigyes sógora) irányításával. Hasonlóan az 1634 utáni Svédországhoz, kezdetben Dániában is öt kollégium (két katonai és három civil) jött létre: a haditengerészeti ügyeit intéző admirális, a korábbi haditanácsból létrejött hadügyi kollégium, az 1660 októberében megszüntetett *rigsråd* feladatkörét átvevő államkollégium, az egyeduralom idején már közös kollégiumnak tekinthető két (dán és német) kancellária, valamint a pénzügyi kollégium (*skatkammer*, azaz „adókamara”). Ebbe a rendszerbe tagozódott be hatodik kormányzéként az 1661 februárjában felállított legfelsőbb bíróság (*Højesteret*) is.

Nem sokkal a központi közigazgatási reform első lépéseit követően a középszintű igazgatást is átalakították. 1662 februárjában a középkori eredetű, földbirtokokon alapuló igazgatási egységek helyébe megyéket (*amtok*) hoztak létre, amelyek élére a király által kinevezett, állam által fizetett tisztviselők (*amtmand*-ok) kerültek. A rendi államot tehát 1662-

¹⁹ *Jens Chr. V. Johansen*: Absolutism and the 'Rule of Law' i. m. 160. p.

re a közigazgatás középső szintjén is a modern bürokrácia váltotta fel, ami megfelel az abszolút monarchia állammodelljéről alkotott képünknek. Természetesen mindez nem jelentette azt, hogy ezzel már a legalsóbb igazgatási–végrehajtói szintig is elért volna a központi hatalom, a Stipta István jogtörténész professzor által az abszolutizmus fogalmi jellemzőjeként megjelölt, minden hatalmi funkcióra kiterjedő centralizációs törekvés azonban egyértelműen tetten érhető.²⁰

Az 1670-es években folytatódott a központi államszervezet modernizálása. 1670. április 21-én létrejött a központi igazgatás új csúcsszerve, a kollégiumokat összefogó *gehejmekonseil*, azaz „titkos tanács” (az így feleslegessé váló államkollégiumot 1676-ban meg is szüntették). Ez a testület több mint száz évig, 1770 decemberéig állt fenn, amikor a magát titkos kabinetminiszterré kinevezetető legendás (a szépirodalomból, újabban pedig a filmirodalomból is közzismert) aufklárista királyi orvos, *Johann Friedrich Struensee* feloszlatta. 1678-ban létrejött az első kereskedelmi kollégium is (*kommercekollegium*), amely eredeti formájában 1685-ig működött, majd a 18. században is többször újjászervezték.

Az 1660-as, 70-es évek központi és középszintű igazgatási reformját az 1680-as években jogegységesítés (1683: *Danske Lov*, 1687: *Norske Lov*) és az új állami adórendszer alapját képező birtokösszeírás (1688: *Matrikel*) követte. Az 1683. évi *Danske Lov* végleges változatát a *Kongelov* kapcsán már említett Peder Schumacher (ekkor már Griffenfeld gróf), valamint *Peder Lauridsen Scavenius* jogászprofesszor, a legfelsőbb bíróság tagja írta. A kódex hat könyvből állt: az első a jog forrásaival (a királyi hatalom és a jog kapcsolatával), valamint a bíróságokkal és azok eljárásával foglalkozott; a második a vallási, egyházi normákat tartalmazta; a harmadik a személyi és családi jogviszonyokat (így a házasság és gyámság intézményét is), valamint a kereskedők jogviszonyait szabályozta; a negyedik a tengerjogi szabályokat foglalta magában; az ötödikben kaptak helyet a vagyoni jogi (elsősorban dologi és öröklési jogi) normák; végezetül a hatodik könyv volt a büntetőtörvény.

A magyar jogtudományban *Hamza Gábor* és *Kecskés László* professzor is felfigyelt a *Danske Lov* jelentőségére. Kecskés László a polgári jog európai fejlődéséről írt monográfiájában elsősorban a magánjogi részek kidolgozottságát veszi kritika alá,²¹ míg *Stig Iuul* dán jogtörténész professzor szerint a büntetőjogi (hatodik) könyv volt leginkább elnagyolt („Mintha a

²⁰ *Stipta István*: Az abszolutizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői. In: Az abszolút monarchia. Szerk.: Képes György. (Jogtörténeti értekezések 41.) Gondolat Kiadó, Bp. 2011. 106–127. 113. p.

²¹ *Kecskés László*: A polgári jog fejlődése Európa nagy jogrendszeireiben. HVG-Orac Kiadó, Bp. 2009. 458. p.

javaslat szerzői a végére elveszítették volna érdeklődésüket”).²² Megjegyzendő azonban, hogy a törvénykönyv megtiltotta a boszorkányok megégetését és (végrehajtási módtól függetlenül) megszüntette a tolvajokkal szemben korábban alkalmazott halálbüntetést, tehát a maga korában humánusnak számított. Hamza Gábor általános értékelése szerint a *Danske Lov* „szerkezetében a iustinianusi intézmény-rendszert követte, tartalmilag azonban csak néhány jogintézményében tükrözi a római jog befolyását” és „modern értelemben vett kódexnek nem tekinthető”.²³

A részletes jogi szabályozottság mellett Dánia kora újkori alkotmányfejlődésének különlegessége a királyi abszolutizmus bevezetését övező széles társadalmi közmegegyezés is, amire – mint említettük – a magyar történeti irodalomban Sashalmi Endre hívta fel először a figyelmet. E konszenzus a későbbiekben is fennmaradt, amit csak erősített a gondoskodó állam eszméjének korai megjelenése, melynek első jelentősebb példája az 1708. évi szegényügyi törvény (*fattiglov*), inspirálója pedig a dán királyi udvarban igen hamar nagy népszerűsége szert tevő pietista szellemi irányzat volt. A dán felvilágosult abszolutizmus (amelynek szimbolikus kezdetét a cenzúra 1755. évi részleges eltörlése jelentette)²⁴ a szociális gondoskodás mellett a közegészségügy és a közoktatás területén is jelentős vívmányokat hozott már az 18–19. század fordulóján, melyek hagyományteremtő jótékony hatásai máig meghatározóak Dániában és Norvégiában is.

A dán abszolút monarchia államgépezete közel két évszázadon keresztül szinte zavartalanul működött és fejlődött (kisebb közbiztonsági legfeljebb Struensee 1770–72. közötti auklárista diktatúráját és az azt követő megtorlást, átmeneti visszarendeződést tekinthetjük). Az abszolutista kormányzat még a napóleoni háborúban elszenvedett, Norvégia elvesztését eredményező vereséget (1814. évi kielői béke) is túlélte. Ma már szinte hihetetlen: Dániában a népképviselő és a parlamentnek felelős végrehajtó hatalom koncepciójának megvalósítása 1848-ig egyáltalán nem volt napirenden, és csak az 1848. évi európai forradalmi hullám, és azon belül is a slesvig–holsteini német liberálisok „forrongása” kényszerítette rá az uralkodót a rendszer megváltoztatására.

²² *Stig Iuul*: The Danish Supreme Court through 300 Years. *Scandinavian Studies in Law* 6. (1962) 163–183. 182. p.

²³ *Hamza Gábor*: A magánjogfejlődés története és sajátosságai Észak-Európában. *Acta Tomus XLII Annus* 2005. ELTE, Bp. 2005. 9–22. 12. és 14. pp.

²⁴ *Thomas Munck*: The Danish Reformers. In: *Enlightened Absolutism*. Szerk: Hamish M. Scott. Macmillan, London. 1990. 245–264. 245. p.

Összegzés – a dán-magyar alkotmánytörténeti párhuzamok

Dánia és Magyarország középkori és kora újkori alkotmánytörténete a viszonylag csekély közvetlen interakció ellenére is számos párhuzamot mutat. Ennek alapja – az első előfeltévesnek megfelelően – a középkori keresztény állam lényegében azonos körülmények között történt létrejötte. A hasonló sajátosságokból (megkésztetés, mintakövetés, a feudális szerződéses viszonyok kialakulásának hiánya) logikusan következnek a hasonlóságok: az egyház-szervezettel együtt kiépülő és az egyház által legitimált központi (királyi) hatalom, az egyes erősebb, karizmatikusabb uralkodók halála után bekövetkező válságok, trónviszályok (Dániában polgárháborúk), valamint az ezek megoldására tett hasonló kísérletek (hercegség, társuralkodóság, majd pedig a kényszerű kiegyezés/ek/ a megerősödő rendekkel, elsősorban a világi nemességgel).

A hasonlóságok behatóbb vizsgálatával azonban az eltérések is szembetűnőbbé válnak. Ezek közül a leglényegesebb, máig kiható különbség egyfajta „demokratizmus”, természetesen nem a mai felfogás szerint, hanem olyan értelemben, hogy a dán társadalomnak egyrészt sokkal szélesebb rétegei vettek és vesznek részt valamilyen módon a közéletben (a középkori Dániában a korábbi „viking” szabad harcosok rétege, azaz a szabad parasztság fennmaradt és továbbra is közreműködött a helyi szintű igazgatási feladatokban, sőt a *herredsting*eken a bíraskodásban is), másrészt a különböző szintű tanácskozások, kiemelten a tartományi gyűlések (*landstingek*) beleszólása a politikai döntésekbe adott esetben még olyan korokban is megfigyelhető, amikor már elvben az országos politikának azok nem voltak tényezői (lásd a viborgi *landsting* 1523. januári döntését a királyváltásról).

A tartományok szerepe ad magyarázatot arra is, miért lesz Magyarországon a rendi korban lényegesen erősebb az – egységes nemesi jogálláson alapuló – országos rendi gyűlés, miközben Dániában általános gyűléseket legfeljebb svéd hatásra, sajátos politikai megfontolásokból hívtak helyel-közzel össze a 15–17. században. A Dán Királyságban az államfői hatalom rendi ellensúlyának szerepét ugyanis országos szinten a késő középkortól, de különösen a kora újkorban (1660-ig) a tanácsarisztokrácia képezte, amely a kalmari unió időszakában önállósuló, 1536–1660 között (az *adelsvalde* korszakában) pedig különlegesen erős pozícióba kerülő országtanács (*rigsråd*) tudta érvényesíteni akarátát és gyakorolni a királyi hitlevelekben biztosított alkotmányos jogait. A dániai alsóbb nemesek és a városi polgári, valamint vidéki szabad paraszti rétegek eközben a közizgatás alsóbb szintjein érvényesültek.

Az abszolutizmus korában még egyértelműbben jelentkeznek a különbözőségek. Míg Magyarországon az abszolút monarchia egy sokak (főleg persze a protestáns nemesség) szemében „idegennek”, ellenségesnek számító dinasztia kísérlete volt valamiféle testidegen, a

régi magyar szokásokat és szabadságot semmibe vevő hatalomgyakorlási forma megvalósítására, Dániában az abszolút monarchia 1660. őszi bevezetése épp annak felismerése volt, hogy a rendi állam nem tudott megfelelő választ adni a modern kor új katonai és gazdasági kihívásaira, ráadásul maguk a rendek – pontosabban a privilégiumait féltő nemesség – jelentették a gátját a modernizációnak. A dán abszolút monarchia tehát sokkal inkább volt „nyugati” jelenség, mint a magyar, amelynek a magyar alattvalók sokkal inkább voltak passzív alanyai, mint alakítói.

Ugyanakkor, bár a jelenkorba átnyúló hatásokra vonatkozó második előfeltevés is beigazolódtott, itt is szükség van pontosításra, finomításra. Annak ellenére, hogy a Dán-Norvég Királyság – geopolitikai helyzetének köszönhetően – nem esett olyan mértékű külső expanzió áldozatául, mint a 16. századi Magyar Királyság (bár területe egy jelentékeny részét a 17. században elveszítette, államisága ekkor sem szűnt meg és nem is került olyan helyzetbe, hogy azt csak egy nagy európai dinasztia segítségével sikerüljön megmentenie), sőt helyel-közzel még a földrajzi felfedezésekben, gyarmatosításban is részt tudott venni, társadalmi szerkezete pedig a városi kereskedőrétegek erejének köszönhetően sokkal korszerűbb volt a magyarországinál, a megkésettégből adódó hiányosságok itt is fennmaradnak, még ha kisebb mértékben is.

A leglényegesebb, hogy a Szűcs Jenő által említett „abszorpció” (Skandinávia csatlakozása a Nyugathoz) csak a vizsgált korszakot követően, alkotmánytörténeti szempontból az 1849. júniusi modern alkotmánnyal, társadalmi és gazdasági értelemben pedig az ezt követő, máig tartó igen sikeres időszakban következhetett be. Sem az 1688–89. évi angliai változások, sem az Egyesült Államok alkotmányával és a francia Emberi és polgári jogok nyilatkozatával fémjelzett 18. század végi alkotmányos fejlemények nem gyakoroltak jelentős hatást Dániára (ahogy a gyakorlatban Magyarországra sem). Az alkotmányos modernizáció, sőt bizonyos tekintetben a modern jóléti állam jeleit persze láthatjuk – különös tekintettel a gazdasági és szociális jogok meglepően korai megjelenésére, melyek közül a szegényekről való gondoskodás, valamint a közoktatás, mint állam által ellátandó közfeladat emelendő ki –, azonban bármennyire előremutatóak is voltak ezek a rendelkezések, környezetük hasonló volt a magyarországihoz, legfeljebb társadalmi támogattságuk volt szélesebb.

Ezen modernizációs lépések ugyanis Dániában is a királyi (főhivatalnoki) felvilágosult abszolutizmusnak, nem pedig valamiféle alulról jövő kezdeményezésnek, szerves folyamatnak voltak köszönhetőek.²⁵ Az, hogy válaszként – Magyarországgal ellentétben – az ezekkel kapcsolatos társadalmi konszenzus az esetek többségében létrejött és fenn is maradt, már an-

²⁵ *Stipta István*: Az abszolutizmus fogalma i. m. 116. p.

nak tudható be, hogy Dániában a „haza vagy haladás” kérdése nem merült fel, hiszen a dán abszolutizmus „idegensége” a 19. század közepi nacionalista térnyerésig a nyilvánvalóan erős német (holsteini) elem ellenére sem okozott problémát.²⁶ Az egyetlen érdemleges kivételt (egyben újabb izgalmas hasonlóságot a magyarországi viszonyokkal) a dánul nem is beszélő egykori altonai orvos és királyi főminiszter, Struensee jelentette, akinek jó szándékú, de a célt gyakran eltévesztő rendeletei hasonló sorsra jutottak, mint kortársáé, II. Józsefé. Ettől a rövid korszaktól (1770–72) eltekintve azonban a dán társadalom nem érezte a modernizációval kapcsolatban, hogy az erőszakolt lett volna.

Budapest / Debrecen, 2018. június 18.

Képes György

²⁶ Magyarország kapcsán lásd: *Mezey Barna*: Az abszolutizmus esélyei a 18. század eleji Magyarországon. In: *Az abszolút monarchia*. Szerk.: Képes György. (Jogtörténeti értekezések 41.) Gondolat Kiadó, Bp. 2011. 169–197. [különösen: 186. oldaltól]

A jelölt publikációi a habilitációs dolgozat tárgykörében

a.) A középkori Dán Királyság

Képes György: A középkori Dán Királyság létrejötte. In: Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Gosztonyi Gergely – Révész T. Mihály. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 135–144. pp.

b.) A reformáció és a „nemesi uralom”

Képes György: Dánia központi államszervezete, 1536–1660. Jogtörténeti szemle (2016) 1., 40–54. pp.

Képes György: Az erdélyi és a dán állam Bethlen Gábor korában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk.: Dáné Veronika – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüszt-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2014, 131–147. pp.

c.) Az „egyeduralom” kora

Képes György: A dán példa: abszolutizmus az elmélettől a gyakorlatig. In: Az abszolút monarchia. Szerk.: Képes György. (Jogtörténeti értekezések 41.) Gondolat Kiadó, Bp. 2011. 136–168. pp.

Képes György: Az 1665. évi Kongelov és az abszolút monarchia kiépülése Dániában. In: Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Szerk.: Földi András. Tomus LII, Annus 2015, 145–160. pp.

Képes György: Felvilágosult abszolutizmus Dániában. In: Államhatalom és társadalmi auto-nómia viszonya a nyugati keresztény civilizációban. Szerk.: Tevesz László. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 39–58. pp.

d.) Dánia alkotmánytörténete általában (és későbbi időszakok)

Képes György: Dánia alkotmánytörténete a 13. századtól napjainkig. (Jogtörténeti értekezések 37.) Gondolat Kiadó, Bp. 2009. (233 pp.)

Képes György: Az 1849. évi dán alkotmány. In: Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára: Studia sollemnia scientiarum politico-camerarium. Szerk.: Peres Zsuzsanna – Kis Norbert. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest, 2017, 211–223. pp.

Képes György: Regeringsform, Grunnlov, Grundlov: Written Constitutions in Scandinavia in the 19th Century. Journal on European History of Law 4. (2013) 1., 137–152. pp.